

MICHAEL BEINTKER

Fazakas Sándor laudációja a Karl Barth-díj átadása alkalmából

2024. június 8, Szent Kereszt templom, Odera-Frankfurt

Igen tisztelt Dr. Jung egyházelnök úr,
Kedves Fazakasné Bartha Zsuzsa, kedves Fazakas Sándor,
Kedves résztvevők a Közép-európai Keresztény Találkozón,
Tisztelt hölgyeim és uraim!

Fazakas Sándor huszonnégy éves teológushallgatóként élte át az 1989-es évet, amikor a szabadság erőteljes szele végigsöpört Európán, és a vasfüggöny mögé zárt politikai rendszerek néhány hónap alatt összeomlottak. Erdélyben, Romániában nőtt fel, Kolozsváron és Nagyszebenben tanult teológiát, majd Debrecenben, az 1991–92-es tanévben fejezte be tanulmányait.

A Nobel-díjas Herta Müller által leírt világ az, amelyben Fazakas Sándor megélte korai, meghatározó éveit. Minden bizonnyal másként élte meg, mint a nála néhány évvel idősebb, a romániai Bánátból származó Herta Müller. Az írónővel ellentétben ő egy parókia viszonylagos biztonságában nőhetett fel. De a kommunista uralom alatti világ torzulásai, az 1989-es nagy változások utáni remények és szabadságigények elhalványulása, valamint a liberális demokrácia megőrzéséért érzett aggodalom az ő gondolkodása számára is olyan lényeges gondolati impulzusokká váltak, amelyeknek reflektálása mindig újból és újból kihívást jelentettek későbbi éltevei és munkája során.

Három markáns ige adja meg munkásságának alaphangját: emlékezni, szembesülni, megbékelni. 2003-as habilitációs értekezése is jelezi ezt a keretet: „Emlékezés és megbékélés. A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai”¹. A megbékélés képezi az alaphangot. Aki *teológiailag* közelíti meg a múlt vétkeit, mulasztásait és a bűnösszefüggéseket, az nem teheti ezt másként, mint az evangélium szemszögéből, különösen, ha Barthot olvasta és megértette. De a kritikai szemlélet éppen így nyeri el megvesztegethetetlenségét. Semmit sem kell szépíteni vagy elbagatellizálni. De arra sincs szükség, hogy úgy ítélkezzünk, mintha az isteni végső ítélet tekintélyével rendelkeznénk.

¹ FAZAKAS: Emlékezés és megbékélés (2004).

A kommunista korszak tekintetében Fazakas teológiai értelmezés felől kívánta megvilágítani a magyarországi református egyházvezetés kudarcait, tévedéseit. E korszak egyházvezetői a „szolgáló egyház teológiájával” igyekeztek a maguk helyét a kommunista állam totalitárius világában megtalálni, és a szocializmust tekintették egy olyan, az evangéliumnak megfelelő társadalmi formának, amelybe az egyháznak – szerintük – Krisztus követőjeként, szolgáló minőségében illett beilleszkednie. Úgy gondolták, hogy ehhez Bartha is hivatkozhatnak, és hogy az emberiség történelmi fejlődése – a kommunizmus felé haladó úton – gyakorlatilag a kinyilatkoztatás második forrásának tekinthető. Ez a nézet korántsem csak Magyarországra volt jellemző, hanem Nyugat-Európában is megtalálható volt. Magyarországon azonban ez a gondolkodásmód kiiktatta a kritikát, és az opportunizmus útját teológiailag kívánta legitimálni.

Fazakas újból és újból arra mutat rá, hogy ez a kísérlet Barth félreértelmezésén alapult. E folyamatban Vályi Nagy Ervinnel és Török Istvánnal két olyan magyar teológust is szóhoz juttat, akik a maguk korában a „szolgáló egyház teológiájának” történeti-teológiai koncepcióit kívánták lerombolni, és ezzel a fiatalabb teológusnemzedék ellenálló szellemiségét erősíteni. Török, aki egyébként Barthnál tanult Münsterben, úgy látta, „hogy az egyház és a szocializmus viszonyának tematizálásával egy új mellékközpont nyomult be a teológiába, és kiszorította a centrumból a tulajdonképpeni főközpontot, Krisztust”². Egy ilyen másodlagos központ problémája 1989 után korántsem oldódott meg. Mert ahol a történelem értelmezési sémái mint a múlthoz való viszonyulás emlékezetpolitikai orientációs mintái és lehetőségei kerülnek előtérbe, ott a Jézus Krisztusról mint Isten egyetlen Igéjéből nyert istenismeret irritációt kelt és végül háttérbe szorul. A magyarországi politikai változások kapcsán pedig Vályi Nagy joggal tartott attól, „hogy a történelem teológiai értelmezései miatt az egyházak ismét a politikai események „társutasai, követői vagy előfutárai lehetnek”³.

Fazakas számára tehát az 1989 utáni évek is a kritikai elemzés tárgyának tekinthetők. Mert mi történt? Először is az, hogy a magyarországi reformátusság csak félszívvel vágott bele az 1989 előtti időszak kritikai feldolgozásába, és ez szembesülés, illetve elemzés – mint az értelmiség elitista projektként bekegelizezett vállalkozása – az emberek többségét hidegen hagyta. A társadalmi átalakulás folyamatának nagy ígéretei pedig „kijózanító tapasztalatoknak adták át a helyüket”⁴.

² FAZAKAS: Links- und Rechtsbarthianer in der reformierten Kirche Ungarns, 233.

³ Uo.

⁴ FAZAKAS: Was leistet Aufarbeitung der Vergangenheit, 16.

Fazakas már 2015-ben „egyfajta demokratikus fásultságot tapasztal – a tekintélyelvű tendenciák és a politika banalitása beárnyékolja a civil társadalom igényeit és kezdeményezéseit”⁵. A szociális piacgazdaság helyett az emberek – szerinte – egy profitmaximalizálásra törekvő és korlátlan kapitalizmust, tartós kelet-nyugati megosztottságot, egy az óhajtott európai felzárkózás helyett válságokban bukducsoló Európát, valamint az új hatalmi politika háborús fenyegetéseit tapasztalják. Nem meglepő, hogy „a nosztalgia és a régi, szocialista korszak szociális biztonsága utáni vágyakozás”⁶ ismét felerősödik.

Ezzel elérkeztünk arra a szintre, amelyen Fazakas Sándor etikája értelmezhető. Etikájával már csak azért is foglalkoznunk kell, mintegy magától értetődő módon, mert Fazakas Debrecenben etikát tanít, társszerkesztője a *Zeitschrift für Evangelische Ethik* című szakfolyóiratnak, és közép-kelet-európai szakami kompetenciáját több alkalommal is bizonyította az *Európai Protestáns Egyházak Közösségének* (GEKE) Etikai Szakmai Bizottságában.

Az „etika” szó azonban túl szűkszavú lenne, ha csak a rendszeres teológia cselekvésorientált részterületére gondolnánk. Az etika Fazakasnál a teológia szerves része, teológiailag megalapozott és teológiai hitelesítésre vár – akárcsak Barth etikája esetén, amellyel Egyházi Dogmatikájában találkozunk. Ugyanakkor tudatosan művelt etika, amely érzékeli a kortárs ember problémáit – ebben is konvergens Barth etikájával –, és tudatosan reflektál a gyakorlati életkérdésekre. Az az etika, amelyet Fazakas Sándor képvisel, és amely messze az ország határain túl is ismertté tette őt, a Barmeni Teológiai Nyilatkozat alapvető felismerései mellett elkötelezett etika. Ekkleziológiai és szociológiai értelemben is releváns dokumentumként tartja számon a Barmeni nyilatkozatot, ugyanakkor felszínre hozza annak szabadságtéremtő, antitotalitárius impulzusait. Ily módon igen tanulságos párbeszéd alakulhat ki [az etika és] pl. Hannah Arendt politikai elemzései és más szociálfilozófiai megalapozású elméleti koncepciók között.

Jellemző példa erre az általa és Georg Plasger által 2022 novemberében Debrecenben szervezett magyar-német református teológusok konzultációja. A tanácskozás a *tekintély*⁷ témájára fókuszált, és a nyugati világban széles körben megfigyelhető és fájlalt tekintélyválságot vizsgálta. Mindenütt tekintélyvesztés tapasztalható. A valódi tekintély arról ismerhető fel, hogy elismerése magától értetődő, és nem kell erőltetni. Ez viszont ritkán tapasztalható meg. Az így keletkezett űrt egy új autoritás tölti ki, amelynek képviselői a zökkenőmentes megoldásának ügynökeiként ajánlják magukat társadalmi problémák orvoslására, és nem érzik aggályosnak, hogy a bevált demokratikus játékszabályokat akadálynak minősítsék és eltávolítsák.

⁵ Uo.

⁶ I. m., 17.

⁷ Ld. PLASGER–FAZAKAS: *Autorität und autoritäre Strukturen* (2024).

Ez megfigyelhető néhány közép-kelet-európai poszttotalitárius társadalomban is. Vonatkozó politikatudományi elemzésekre és Max Weber által leírt karizmatikus uralomtípusra hivatkozva Fazakas a „plebiszciter vezérdemokráciák” újbóli megjelenését diagnosztizálja: „Ennek a rendszernek az a sajátossága, hogy formálisan demokratikus, de tartalmilag tekintélyelvű tendenciákat mutat”⁸. A jelenséget finom vonalvezetéssel rajzolja körül: A „legfőbb vezető” személyes képességeit meghaladó forradalmi politikára törekszik; ennek érdekében „folyamatosan újrafogalmazza saját szerepét, a biztonságos válságmenedzser szerepét ölti magára, megkérdőjelezi a korábban bevett normák és szabályok érvényességét, és hatalomgyakorlását az úgynevezett pillanatnyi kivételes helyzetre való hivatkozással legitimálja”⁹.

Hasonlót tapasztalható Fazakas meglátása szerint a vallás és az egyház területén is. Helyzelemzésében arra mutat rá, hogy például rendkívüli istentiszteleti alkalmak során nem annyira hitvallási-dogmatikai és liturgiai sajátosságok kerülnek előtérbe, sokkal inkább „az érzelmi tényezők és az morális elvek” dominálnak; egy olyan típusú pseudo-realitás iránti igény, és annak bizonyos ethosz és személyek általi reprezentációja érhető itt tetten, amely „meghaladja a mindennapi valóságot, és elviselhetőbbé teszi a mindennapi életet”¹⁰. Az egyház így újra hatalmi érdekek érvényesítése iránt válik fogékonyá a vezető tisztségek kinevezésében, ami aztán hozzájárul a presbiter-zsinati egyházszervezet eróziójához és „a demokratikus kultúra eltűnéséhez az egyházon belül”¹¹.

Ez visszavezet minket a három említett igéhez: emlékezni, szembesülni, megbékélni. Az emlékezetet életben kell tartani, a múlt kudarcait kritikusan meg kell vizsgálni, ha nem akarjuk megismételni azokat, mintha mi sem történt volna. Az egyház is sok hibát elkerülhetne, ha önkritikusan visszatekintene, és nem rejtegetné múltjának sötét oldalait. Tettei nem csak azért voltak vétkesek, mert az állam elnyomó intézkedéseitől való félelem miatt lemondott attól, hogy közbenjárjon a jogfosztottak érdekében, bírálja a politikai rendszert vagy felülvizsgálja saját rossz kompromisszumait. Meghasonlás és a bűn ott áll elő ugyanis, „ahol a társadalmi valóság egy szűk látószögből kerül értelmezésre, ahol a történelmi és egyházi hagyományok részesülnek előnyben új, a kontextus számára releváns bibliai-exegetikai felismerések és teológiai belátások helyett, és ahol [...] ezek következtében olyan gyakorlati következmények alakulnak ki, amelyek szükségszerűen vezetnek a kirekesztéshez vagy a szolidaritás megtagadásához”¹². Nem-

⁸ FAZAKAS: Sehnsucht nach Autorität, 32.

⁹ Uo.

¹⁰ I. m., 33.

¹¹ I. m., 34.

¹² FAZAKAS, Was leistet Aufarbeitung der Vergangenheit?, 28.

csak a tetteinkért (vagy a tétlenségünkért) viselünk felelősséget, hanem a gondolkodásmódunkért és a tiszta gondolkodásra való akaratunkért is. Etikai szempontból a valóságról alkotott felfogásunk is releváns. A keresztyének és az egyházak felelősek „a valóságról alkotott felfogásukért, sőt teológiájukért”¹³. Immanuel Kant 300. születésnapjának évében van értelme híres kritikáit kiterjeszteni az „ekklézialis ész” kritikájára is.

Mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy a társadalmi együttélés terén a beszűkült látásmód és a valóság érzékelésének hiánya könnyebben és sikeresebben érvényesül, mint azt kezdetben feltételeztük. A 20. század történelme, de az új század első két évtizede is bőséges példát kínál erre. A tisztánlátás és az intelligens ítélőképesség mindig is értékes volt. Nem véletlen tehát, hogy Fazakas többször is szembesült azzal a kérdéssel, hogy nemcsak az egyéneket, hanem a kollektívákat is etikai cselekvő alanyoknak kell tekintenünk. Ez a kérdés olyannyira kihívást jelentett számára, hogy ez vált végül egyik fő kutatási területévé. E mögött az ún. kollektív bűnösség problémája húzódik meg, amely a második világháború óta heves viták tárgya. A kollektívák nem vétkezhetnek, állapították meg egyesek. A kollektívák nagyon is vétkeznek, válaszolták rá mások. A két nézet a mai napig viszonylag szemben áll egymással. Fazakas soha nem volt elégedett ezzel. Teológiai és rendszerelméleti-szociológiai megközelítésekre támaszkodva a második nézet óvatos megerősítése mellett döntött: a kollektívák mint olyanok bűnössé válhatnak. Ezt az egyházra való hivatkozással illusztrálta, amely intézményként és társadalmi rendszerként konkrét társadalmi kontextusokban ténylegesen kollektív cselekvő alanyként működik. Az, hogy a rossz döntéseket „a bűn és a vétkek kategóriáiban kell-e mérni, és ha igen, hogyan, az teológiai elemzést igényel”¹⁴. Mindazonáltal ki kell mondani: „Igen, vannak bűnös kollektívák, köztük az egyház is [...]”¹⁵.

De mi van Karl Barth-tal? A válasz viszonylag egyszerű: Barth gondolkodásának ismerete metateoretikus radarként szerepel itt, amely segít felismerni és elkerülni a legfontosabb teológiai tévedéseket. Fazakas Sándor ebből a szempontból szemléletes példát nyújt arra, hogy mi történik, ha valaki *Barth-tal* Barthon túl gondolkodik. Mint tudjuk, ez teljesen megfelel a bázeli mester szellemének.

De ezen a téren van még mit mondanom. Fazakas nemcsak Barth-kutatóintézetet alapított Debrecenben (2008-ban) és szervezett többször konferenciákat Karl Barth munkásságáról, hanem nagy nemzetközi szimpóziumokon tartott előadásokat Barthról, és inspirálta a hallgatóságot az

¹³ Uo.

¹⁴ FAZAKAS: Kriterien für die Schuldhaftigkeit von Kollektiven, ...

¹⁵ Uo.

e téren szerzett meglátásaival. Egyik legszebb munkája a Barth 1934 áprilisában Párizsban tartott három előadásáról szóló tanulmánya: „Kijelentés, egyház, teológia”¹⁶. Ez volt Barth teológiájának első találkozása Franciaországgal. Barth itt kifejtett gondolatai ennek megfelelően alapvetőek voltak. Fazakas a párizsi előadásokat Barth teológiai fejlődésének kontextusába helyezte, és megvilágította azok meghatározó kijelentéseit, amelyek önmagukon túlmutatva a hat héttel később elfogadott Barmeni Hitvalló Zsinat teológiai nyilatkozatára mutattak. És nem egyszerűen teológiai pillanatképként olvassa Barth szövegeit, hanem azt kérdezi, hogy mit mondanak nekünk ma.

Barth kijelentés-értelmezése tehát kritikai funkciót tölt be az igazság kérdésének posztmodern cseppfolyósításával szemben, és éppen azokban az esetekben játszik fontos szerepet, amikor a politikai lehetőségek szoteriológiai igényekkel kapcsolódnak össze.¹⁷ Barth egyházszemlélete vezeti Fazakast ahhoz a kérdéshez, hogy vajon a mai egyház „életét és önértelmezését nem az egyházon kívüli elvárásoknak való megfelelés kényszere vagy belső egyházi „meghittség-érzetek” (belterjes kegyesség) igénye és azok teljesülése határozza meg, ahelyett, hogy elismerné Isten Igéjére való alapvető ráutaltságát?”¹⁸ A teológia a maga feladatát vétené el, ha nem nyújtaná az egyháznak azt a kritikus és bátorító szolgálatot, amely szerint „az ember Istenre *való hallgatását* kell az egyház döntő jellemzőjének tekinteni”¹⁹.

Feltevődik a kérdés: mi a teológia feladata? Az, hogy „dicsőítse a modern értelmet és a modern életszemléletet”, vagy pedig az, hogy „a kritikus gondolkodás pártjára álljon és megtérésre szólítson fel?”²⁰ Fazakas válasza: „Én a második mellett érvelek – anélkül, hogy a teljes megkérdőjelezést vagy a radikális negligálást pártolnám”²¹. A „hit metanoiája” (Vályi Nagy) tartalmazza a valódi átalakulás csíráit, a már meglévő adottságok átformálását. „Miért? Mert a hit által ébresztett reménység számol Isten jelenlétével ebben a világban, amelyet nem lehet befalazni a világ struktúráiba, de amelyről az egyház igehirdetése és cselekedetei által tesz nyilvánosan bizonyosságot”²².

Azzal, hogy Fazakas Sándort tüntetjük ki a Karl Barth-díjjal, egy olyan teológust tisztelünk meg, aki példaértékű módon keresi a teológiai eligazodást a kelet-közép-európai poszttotalitárius társadalmak átalakulási folyamataiban, és aki a teológia és az egyház útkeresésének kérdé-

¹⁶ Fazakas: „Offenbarung, Kirche, Theologie“, 407–424.

¹⁷ I. m., 414.

¹⁸ I. m., 417.

¹⁹ I. m., 424.

²⁰ FAZAKAS: Links- und Rechtsbarthianer, 235.

²¹ Uo.

²² Uo.

sében újra és újra visszatér Barth teológiájának alapvető felismeréseihez. Az így nyert meglátások felébresztik az evangélium szabadságteremtő dinamikájának örömét, és felnyitják a szemünket az egyház feladataira, a jog és a demokrácia védelmére a mai Európában.

Hivatkozott irodalom:

- FAZAKAS S.: *Emlékezés és megbékélés. A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2004.
- FAZAKAS S.: „Offenbarung, Kirche, Theologie“. Die Pariser Vorträge von 1934, in: Beintker, M. – Link, Chr. – Trowitzsch, M. (Hg.): *Karl Barth in Deutschland (1921–1935). Aufbruch – Klärung – Widerstand. Beiträge zum Internationalen Symposium vom 1. bis 4. Mai 2003 in der Johannes a Lasco Bibliothek Emden*, Zürich, TVZ, 2005, 407–424.
- FAZAKAS S.: Links- und Rechtsbarthianer in der reformierten Kirche Ungarns, in: Leiner, M. – Trowitzsch, M. (Hg.): *Karl Barths Theologie als europäisches Ereignis*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 228–235.
- FAZAKAS S.: Was leistet Aufarbeitung der Vergangenheit, in: Fazakas S. – Plasger, G. (Hg.): *Geschichte erinnern als Auftrag der Versöhnung. Theologische Reflexionen über Schuld und Vergebung* (FRTh 5), Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 2015, 14–34.
- FAZAKAS S.: Kriterien für die Schuldhaftigkeit von Kollektiven. Eine Response auf Michael Beintker, in: Enxing, J. – Peetz, K. (Hg.): *Constitutio. Annäherungen an Schuld, Scham und Reue* (ÖR.B 114), Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2017, 184–193.
- PLASGER, G. – FAZAKAS S. (Hg.): *Autorität und autoritäre Strukturen. Reflexionen aus reformiert-theologischer Perspektive* (FRTh 16), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2024.
- FAZAKAS S.: Sehnsucht nach Autorität und die soziale Wirklichkeit der Kirche, in: Plasger – Fazakas (Hg.): *Autorität und autoritäre Strukturen. Reflexionen aus reformiert-theologischer Perspektive* (FRTh 16), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2024, 21–36.